

igazolatlannak tartja főleg a klasszikusok tanításában is annyira szükséges tárgyi concentratio szempontjából. Szerintem meg épen a concentratio elve kívánja meg, hogy Martialisból is merítsünk adatokat annak a képnek megszerzetése végett, mely latin tanításunknak vég-czélja. Mert csak nem gondolhatja senki, hogy Nepos görög vezérei vagy Curtius Sándor-históriái nyújtják majd számunkra a rómaiak nyilvános és magánéletéhez szükséges képrészleteket? Tehát vagy Csengeri, vagy én nem tudom, hogy kell érteni a latin tanításban a concentratio elvét. És ha hibásan tudom: kész vagyok kijelenteni, hogy eddigelé teljesen téves felfogásban leledzettem a klasszikusok tanításának czélja felől.

Egyébként az egyes költemények teljességökben vannak bemutatva, a hatás, situatio, hangulat, személyek szerint megvilágítva s a mi fő: zamatos fordításra vezető jegyzetekkel ellátva. Csengerinél a költők szinte megszólalnak, de nem azért, hogy pædagogiai eszméket s gondolatforgácsokat hintsenek meddő fők és kiszáradt lelkek számára; — hisz nem azért írták műveiket, hogy kedvelt rendszereket szolgáljanak, hanem hogy gyönyörködtessenek, mi pedig élvezzük őket önmagukért.

Cs. könyvéről néhány, alig észrevehető porszemet letörült már Veress Ignác (Philol. Közl. 1899. 537—542. ll.); nekem már nem maradt semmi motozni való benne. — Száz szó mint egy: olyan kézikönyv, mely szerető gonddal készült; méltó tehát mindnyájunk el-ösmerésére. Az árát azonban drágállom.

BÓDISS JUSZTIN.

Római világ. Emlékkönyv a magyar tanárok olaszországi tanulmányútjáról (1894. aug. 22. — szept. 17.). Csengeri János és Geréb József közreműködével szerkesztette *Pasteiner Gyula*. 121 képpel. Budapest. Athenaeum. Ára 2 frt 50 kr. 336 lap.

Egy kis bevezetéssel kell untatnom a szíves olvasót, mielőtt a főt czímezett emlékműnek ösmertetésébe bocsátkozom.

A magyar kir. közokt. minisztérium már a harmadik könyvet ereszti szárnyra iskoláink nagyobb hasznára, hogy ráirányozza a méltó érdeklődést azon országokra, a melyeknek műveltségén épült föl a későbbi századok kulturája. A felejthetetlen és szép sikerű görög útra mindjárt következett a római zarándoklat, majd meg az egyiptomi út. A görögországi utazásnak elkészült az emléke, utána azonban előbb jött az egyiptomi s csak végül a római baedeker — az utazás megtörténte után öt év múlva. Ennek az oka abban keresendő, hogy több egyén egyáltalán nem készítette el, vagy csak nagykésőn a reá bízott cikket. Ide járult, hogy maga a főszerkesztő a Rómából hozott maláriában szenvedett fél sztentdónél tovább. Mert nagyon rossz időt választottak utasaink a

Rómába való zarándoklásra! Még ha a nagy vakáció elején mentek volna! De a vakáció végén menni Rómába — nem ajánlatos senkinek. Ugyanis Róma ilyenkor egészen kihalt, a muzeumok csak kivételesen nyílnak meg, az örökváros éghajlata pedig még odavaló emberre is veszélyes. Épen azért nem vállalkoztam én ezen útra, hanem a rákövetkező év husvétii időszakában (1895 ápr. elejétől a hó végeig) mentem Olaszországba Jándi Bernardin pannonhalmi rendtársammal. — Egész váratlanul már Budapesten találkoztunk Beöthy Zsolt egyetemi professzorral, a ki Kata nevű kis leányával utazott az örökvárosba, hogy — mint tréfásan megjegyezte — tizenhatodszor dobassa ki magát a vatikáni muzeumokból; — a mit úgy kell érteni, hogy ő szokott reggel legkorábban bemenni a Vatikánba s legkésőbb kijönni, úgy hogy mindig rácsöngetnek többszörösen is, mert egyszeri csöngetés sohasem elegendő néki a távozásra. Velünk együtt jöttek Kovács Gyula dr., az egyházjog tanára a bpesti egyetemen, családostul és Nagy Vilmos dr., komáromi közjegyző, Beöthynek földije és tanuló társa. Hogy a mi kisdéd társaságunk mennyit köszönhet Beöthynek, a ki Rómában v. Londonban ép oly tájékozott, mint Budapest utczáin, el nem számlálhatom; figyelmeztetései, irányításai a műemlékek szemléletében, szintűgy az anyagiak terén örökre felejthetetlenek szívünkben. Amúgy pedig mondhatom, hogy sokkalta ajánlatosb, mert olcsóbb és kényelmesebb is a szűkebb körben, mint a karavánnal való utazás.

Még Rómában való, 12 napnyi tartózkodásom alatt (a nagyon ajánlatos Minerva-szállóban, a Pantheon szomszédságában) megkaptam Pasteiner egyetemi tanár úrtól (miután megérkeztemkor az örökvárosból üdvözöltem őt) a felhívást, hogy úgy irányozzam vizsgálódó szememet az örökváros emlékeire, hogy megírhassam a keresztény Rómát; mivelhogy a készülő album szerkesztősége olybá veszi, mintha én is velök voltam volna Rómában. Mikor aztán haza értem s elkezdtem a bazilikakérdést kutatni, annyira elkedvetlenedtem ettől a nagy kérdéstől, főleg a Kirchenlexikon s Krausz munkájának olvastára, hogy nem mertem megbirkózni az elvállalt témával, hanem hamarosan lemondtam megírásáról, hogy ekképen nálam hivatottabb egyént kényszerítsek a kérdés megoldására. Ugyanis egész labyrinthusa tárult elém a különböző véleményeknek egyes nagy művek (Schultze, Friedländer stb.) olvasása közben, s mivel akkor nem tudtam állást foglalni egyik nézet mellett sem, maig is úgy vagyok, hogy nem merném eldönteni, vajjon kiknek van igazuk: azoknak-e, a kik a római törvényszéki csarnokból (basilica forensis) eredeztetik az első keresztény templomokat, vagy azoknak (Gietmann, Fridländer), a kik az egyszerű magánházból (v. ö. dóm = domus) fejlődöttnek magyarázzák, vagy pedig azoknak (Rossi, Krausz), a kik a régi temetői kápolnában (basilica coemeterialis) keresik

a későbbi keresztény templomok előképét. Még több nézet is van, s mindenik mellett elég bizonyíték szól. — Pedig egyébként könnyű lett volna a keresztény Róma építményeinek bemutatása; hisz nem én lettem volna első, a ki Róma templomait megkíséreltem volna leírni; ámde a kezdet, melynek tisztázása volt fő becsvágyam, nem sikerülvén, félreálltam az útból. Másrészt Róma az ő keresztény műveiben, a katakombáktól a Sz. Péter-kupoláig, oly óriás, mely földre teríti nagyságával, főséges művészetével a szakértőket is, és így alig lehet szégyen bárkire egyszerűen elvegyülni a szerény bámulók sokaságában. Mily nemesen egyszerű kép hozzá képest az athéni akropolis! — Meggondoltam végül azt is, hogy mit keressek én abban a társaságban, melyhez nem tartoztam?

Mivel tehát az én keresztény Rómám elmaradt, következőképen kihagytak egy másik cikket is, mely a katakombákról* szólt. Helyette Csengerinek összefoglaló útleírásába s Geréb cikkébe van beillesztve a főbb templomok, a katakombák s néhány őskeresztény templom rövid leírása, a bazilika-kérdés elhallgatásával.

Kívülem még Hollósi Rupert, esztergomi igazgató sem vett részt a zarándoklatban, hanem külön látogatta meg néhány rendtársával egyik vakáció elején Olaszországot, s ezen az alapon vették föl értekezését (Róma művészetéről) az emlékkönyvbe. — Azt veszem észre továbbá, hogy az előre hirdetett cikkek közül több nem jelent meg előttem ösmeretlen okok miatt. Így a Vezúv geológiája, valamint Firenze, Velence és a Capitolium meg a Palatinus tüzetes leírása. Pedig Firenze és Velence etruszk meg klasszikus emlékei épen újabban vonták magukra a tudósok fokozott figyelmét! Mind a mellett az emlékmű címét, mely latin nyelvi tanításunk igazi czélját is kifejezi, igen jól választották meg a szerkesztők, mert a tartalom híven megfelel neki.

Nem hallgathatom el végül azt sem, hogy a résztvevők aránylag keveset láttak útjuk alatt a föntebb vázolt okok miatt; mert nem sajnálhatjuk eléggé, hogy az érdekesnél érdekeseb magánmuzeumok közül alig voltak egyben is; nem voltak továbbá Pæstumban, Ostiában, Orvietóban, Ravennában, Tusculumban, Sabinumban stb., pedig talán tellett volna az időből.

Ha már most az előrebocsátott megjegyzések után be akarok számolni könyvünkről, elsőben is kijelentem, hogy összesen tíz közleményök nem pótolhatja a Boissier Archaeologiai sétáit s Lancianinak Régi

* A hittanárok nem mulasztják el úgy sem bemutatni azt a klasszikus művet, melyet *Fabiola* (vagy a katakombák egyháza) czímen ösmer a művelt világ s melyet nem rég tett közzé a Sz. István-társulat igen olcsó kiadásban, Haudek Ágoston fordításában.

Rómáját,¹ a melyek némely elavult adataik ellenére is még soká hasznos olvasmányai lesznek közönségünknek s deákjainknak egyaránt. — Hiánya továbbá a könyvnek, hogy a Palatinus² és Capitolinus (v. ö. Rüter: *Das Kapitol, halberstadti programm, 1897/8.*, külön lenyomat; még inkább pedig: Huelsen: *Bilder aus der Geschichte des Kapitols, Rom, 1899.*) története s leírása elmaradt, vagy legfőlebb érintve van. Az egyes cikkek azonban egytől-egyig irodalmi színvonalon állanak, s valamennyi mutatja a szerkesztők ügyességét, melylyel a fésülés munkáját teljesítették.

Egyik-másik dolgozat egész kis monographia s oly avatottsággal szól a kitűzött témáról, hogy vaskos könyvet pótol a benne összefoglalt tartalommal. Így Pompeii,³ Sinka Sándor debreczeni igazgatónak kidolgozásában, vagy a római régiséggyűjtemények (sajnos, több leírt muzeumot nem láthattak!). Gohl Ödöntől, a ki leginkább Helbignen két kötetes műve után dolgozott, mely nem rég jelent meg második kiadásban s nagy port vert föl, mert leleplezte a modern Róma tisztviselőinek rendetlenségeit a muzeumok kezelésében. — Tóth Kálmán valószínű mérnöki tudománnyal fölvértvezve szól a római csatornázásról s egyéb vízművekről,⁴ szintűgy Horvay Róbert is az utakról és közlekedő eszközökről, pl. a postáról. — Takács Menyhért, kassai igazgatónak, a ki a pápa elé vezette utitársait, könnyű volt megírnia a rómaiak mulat-

¹ Egyetlen fejezete: a Veszta-szüzek intézménye és háza, oly érdekessé teszi, hogy el nem felejtí soha, a ki olvasta. Nem rég beszélgettem philologus-tanárok előtt e műről, s azt kérdezték, micsoda munkáról szólok! Ilyen formán kár minálunk szemléltető tanításról beszélni! . . .

² Ez is mily remek fejezet Lancianiban!

³ Legjobban hasonlíthatnám Sinka dolgozatát Man professor kis munkájához, melynek czíme: *Führer durch Pompeii*, 3. kiad., Lipcse, 1898. Man az ásátások vezetője Pompeiban német részről, s nálánál senkisésem ösméri jobban ezt a nekropolist, valamint Petersennél és Hülsennél Róma topographiáját; Helbignél Róma muzeumait (40 év óta bennök él!), Amelungnál Firenzét, Furtwänglernél Velenczének ó-klass. emlékeit. Man volt az, a ki már több ízben kiadta Overbeck nagy művét Pompeiről. — Nálunk is van egy vonzó ifjúsági munka Pompeiről Morvay Győző tollából (megjel. Stampfelnál), a melyből jobban megtanulhatja a deák a római magánéletet, mint nagy régiségtanokból. — A németeknél pedig Bulwernek angolból fordított munkája (*Die letzten Tage von Pompeii*, 4 kötet) nagyon elterjedt, melynél kitünőbb ifjúsági könyvet nem ösmerek, s ép azért nagyon megérdemelne az irodalmunkban való átültetését. Tudtommal Molnár Béda kőszegi tanár, foglalkozott néhány éve az átültetés eszméjével, de nem akadt kiadója.

⁴ Mily érdekes fejezetek vannak ugyanezen tárgyakról Boissierban és Lancianinál!

ságait,* mert egy hasznos német műnek, mely épen e tárgyról szól, nyelvünkre való sikerült átültetésével érdemét szerzett magának isk. könyvirodalmunkban (Richter: A görögök és rómaiak játéka, Kassa, 1894. 83 képpel) s most csak a tulajdon szemléletével gyarapítva foglalta össze kerek egészszé bőséges ösmereteit. — Werner Adolf elég vonzón csak annyit mond ugyan a pogány sfrok világáról, a mennyit a régiségtanok és Langl képgyűjteményének szövege is nyujtanak, de megtoldja meghatározható elmélkedésének gyümölcseivel. — Szép tanulmány még a Hollósi Rupert igazgatóé a római művészetéről, de szinte fölülmulthatatlan kedvességű a Horváth Balázs Forumá.** Mind a két dolgozat különben oly alapos is egyúttal, hogy méltán megérdemelték az újabb közlést ezen emlékműben is, noha már a soproni benedekrendi s a kassai prémontrei főgymnasiumok programjaiban megjelentek s egy szakfolyóiratunkban Finály Gábor és Incze Béni méltatták is őket érdemök szerint. Egyébiránt ők is csak azért közölték előzetesen dolgozataikat, mert már elhatározott dolog volt, hogy anyagi és egyéb okok miatt a szóban forgó

* A hittanárok teendője, hogy el ne mulasszák tanítványaikkal megösmertetni Reyly-nek gyönyörű könyvét: A Colosseum vértanui (képek a római amphitheatrum történetéből), ford. Matyaczkó Tódor, Szatmár, 1897., 2. kiadás.

** Hogy Horváth B. minő eszközökkel rendelkezik az isk. szemléltetés czéljaira, arról saját szemeimmel győződtem meg 1895-ben a kassai tanárgyűlés alkalmával. Van neki egy legöngyölhető képcsarnoka, mely a diadalmetet minden részletében, utjának minden pontján elének állítja. Ilyen a lelkes tanító! — Egyébiránt Baedeker és Gsell-Fels (kik egy időben haltak meg a tudomány és művészet kárára a múlt évben) pompás könyveinek legújabb kiadásai is szakemberek tollából közölnek minden tudnivalót a forumról s kitűnő térképpel szolgálnak. — Nékem egy ötven firtos albumom van Rómáról, melyet ott vettem, s ennek a képein mutatom be tanítványaikkal a forumot és egyebeket; a térviszonyokat pedig Pannonhalma fekvésével rögzítem meg imígyen: a vár = a Capitolium, a milenniumi emlék = a Palatinus, a nagy út s kertünknek innenső fele = a forum. — Iskolai használatra legeslegjobbnak vélem Zieglernek kedves és olcsó művét: Das alte Rom (Stuttgart, 4 Mk.), melynek 18 színnyomata képe erősen benyomódik a tanuló elméjébe. — A földolog különben az, mit Wargha Samu, volt igazgatóm, tréfás tulzással így kötött tanítványai szívére: egy leendő philologus-tanárnak jobban kell tudnia Aeneas nemzetség-tábláját, mint a saját atyafiságát, a régi Róma v. Athén helyrajzát pedig jobban, mint a saját helységét stb. — Hadd említssem föl végezetül, hogy a görög-római építő-művészetnek klasszikus tanuja és tolmácsa: Marcus Vitruvius Pollio (vir. Augustus alatt) 10 könyve is megjelent magyar fordításban Fuchs Béla mérnökötől (kiadta az építők és mérnökök egyesülete, Budapest, 1898.), s a fordítást én dolgoztam át stb.

emlékkönyvből nem lesz semmi. Így járt el a társaságnak több más tagja is, mivel nem győzvén bevárni az emlékkönyv sorsát, a maguk értecsítőjében csakhamar beszámoltak uti élményeikről; így Leffler Sámuel a nyíregyháziban, Reibner a miskolcziában, Számek a kolozsváriban, Keczer (a ki azóta a forumot doctori értekezésül, sőt a Katholikus Szemle legutóbbi évfolyama számára egy hosszú cikkben népszerűen is feldolgozta) kétszer is a szakolcaiban, Sinka pedig egy debreczeni újságban (külön lenyomatát a kassai tanárgyűlés alkalmával kaptam Horváth Baláztól) s ottan leírt élményeinek csak egyik részét közli «Pompei» czímmel az emlékkönyv, persze teljesen javított és bővített alakban, — Csengeri János (azóta már kolozsvári egyetemi professor) is közölte előzőleg bájos utirajzát az Erdélyi Muzeumban, s már ott nem tudtam betelni szépségeivel. — De legérettebb tanulmány hatását tette rám Geréb József (azóta már a gyakorló főgymn. tanára) dolgozata, a ki catói ítéleteivel, komoly világnézetével a római gravitást érezteti, műveltségtörténelmi adalékaival pedig oly színvonalra emeli olvasóját, a melyért ez örökké hálás lehet. Azokat a művelődés-rétegeket hámozza szét (akárcsak Schliemann v. Dörpfeld a hiszárliki dombon) cikkében, melyek az örökváros talaján rakódtak le évezredek folytán, s mindegyik rétegnek kiemeli a maga jelentőségét még olyan tekintélylyel szemben is, a minő Ruskin, a ki a «Velence kövei»-ben nem győzi gáncsolni a renaissance művészetét.* Geréb úrnak czikke már előre veti fényét ama nagy munkának, mely szintén az ő tollából jelenik meg nem sokára a Marczali-féle világtörténelem egyik kötetél. — Mindazonáltal, ha számot vetek magammal, hogy melyik czikk tetszett a Geréb értekezése mellett legjobban, alig tudnám megmondani, mert egyikben ez, a másikban amaz a részlet vesztegette meg ítéletemet. Kimondom tehát eredményül: unus quisque omne tulit punctum, quia miscuit utile dulci neque ullus eorum oleum et operam pendidit. Eleget fáradtak, eleget izadtak érte abban a rekkenő hőségben, hogy olvasmányaikat tapasztalataikkal kiegészíthessék. Hiszem, hogy tudásukra és módszerökre jótékony hatással lesz ez az útjuk; csak még Görögországot, Párist, Londont, Berlint és Münchent el ne mulasztják meglátogatni s a bennök lelhető klassz. emlékeket átvizsgálni! Ha megteszik, tudom: nem bánják meg. *Expertus loquor!*

Hátra volna még, hogy az emlékkönyv képeit is méltassam. Röviden csak annyit mondok rólok, hogy jól össze vannak válogatva (nagy-részt Guhl-Koner ösmert műve nyomán) s magyar viszonyoktól telőleg

* A renaissance klasszikus védelmét l. még Berzeviczy (Uti emlékek) művében, melyet a Magyar Pädagógiában Csengeri J. méltatott érdeme szerint.

elég sikerültek. — A könyv árát határozottan sokallom. — Az egyes cikkekre vonatkozólag utólag még megjegyzem, hogy szerettem volna a gymn. klasszikusokra való hivatkozásokat jobban érvényesítve látni, mint az emlékkönyvben tapasztaltam.*

Nem lehet azonban czélem, hogy általános beszámolómat apróbb kifogásokkal is megtoldjam. Pedig elég megjegyzésem volna midegyikhez, még az utirajzot sem véve ki, mert olvasmányaim közben az újabb ászások (a forumon bazilikák feltárása, a lapis niger, a porticus Octaviae stb.), a folyton felmerülő vélemények, a biztosabb értesülések stb. napról-napra bővítik lapszéli jegyzeteimet, melyekkel e könyvet megjelentető folyvást kísérem. Egyébként is több pontatlanság s néhány egyenetlenség is akad benne, a melyeket olvasgató ember nem szeret egykedvűleg nézni a könyvében. Ámde nem akarom kedvező ítéletemet lerontani izetlen gáncsoskodással, hanem egyszerűen a könyv jó oldalait tartva szem előtt, melegen ajánlom iskoláinknak s kívánom: teljesítse a reá váró tisztet, t. i. a klassz. tanulmányok mélyítését, behatóbbá, érdekesebbé s emlékezetesebbé tételét és hirdesse közoktatási kormányunk áldozatkészségét, valamint az út tervezőjének: bold. Klamarikunknak emlékét, s a mi fő: a magyar tanárság buzgalmát, nemes törekvését s fenkölt idealismusát, melylyel a tanításügy felvirágoztatásán lankadatlanul munkálkodik a magyar nemzeti műveltség érdekében.

BÓDISS JUSZTIN.

MAGYAR PAEDAGOGIAI TÁRSASÁG.

Felolvasó ülés 1899 november 18-án.

Jelen vannak *Heinrich Gusztáv* dr. elnöklése mellett: Beke Manó, Balogh Péter, Böngérfi János, Badics Ferencz, Bartoniek Géza, Demeczky Mihály, György Aladár, Geréb József, Gööz József, Groó Vilmos, Gyomlay Gyula, Kovács János, Kerékgyártó Elek, Lakits Vendel, Neményi Imre, Nagy László, Négyesy László, Radó Vilmos, Schön József, Volenszky Gyula, Waldapfel János, Weszely Ödön, Trájtler Károly, utóbbi mint jegyző. Számos férfi és nővendég.

I. Elnök az ülést megnyitja. A napirend első tárgya dr. *Weszely Ödön* előadása: «*A magyar írásbeli dolgozatokról*». (Az értekezés a folyóiratban fog megjelenni.) Hozzászól a kérdéshez: dr. *Kerékgyártó Elek*, a ki saját tapasztalatairól akar beszámolni és elmondja, hogy írás-

* Ide vágó, ajánlatos mű: Bernhard Gy. A., *Schriftquellen zur antiken Kunstgeschichte*, Drezda és Berlin, Ehlermann, 1898, kötve 2 Mk.